

Н. В. Коломієць,
доктор юридичних наук, доцент

ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ КОНВЕНЦІЄЮ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД, У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Чернігівський національний технологічний університет
вул. Шевченка, 95, 14035, Чернігів, Україна
E-mail: kolomiyetsn@ukr.net

Мета: характеристика сучасного стану захисту прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні; аналіз основних прав засуджених, визначених Конвенцією про захист прав людини та основних свобод; окреслити нормативно-правову основу захисту прав засуджених національного та міжнародного рівня. **Методи:** для досягнення мети дослідження були використані загально- та конкретно-наукові (спеціальні) методи. **Результати:** вдосконалення національного законодавства сприяло б суттєвому підвищенню захисту прав і свобод людини, а також продовжило б курс України щодо євростандартизації законів. **Обговорення:** автор аналізує рішення Європейського суду з прав людини та окреслює основні права, які найбільш часто порушуються в кримінальному судочинстві.

Ключові слова: права людини, права засуджених, міжнародні нормативно-правові акти, Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод.

Постановка проблеми та її актуальність.

Особи, засуджені до кримінальних покарань, або ув'язнені на будь-якій стадії кримінального судочинства, є найбільш незахищеною категорією осіб через те, що вони обмежені у своїх правах. Інформація про порушення прав засуджених не є загальнодоступною, оскільки, такі випадки зазвичай вирішуються в рамках національних пенітенціарних структур. Тож, міжнародне регулювання питань захисту прав засуджених є тим контрольним інструментом, який забезпечує прозорість і об'єктивність ув'язнення осіб.

Аналіз досліджень і публікацій. Загально-теоретичні питання змісту та захисту прав людини розглядалися в працях таких вітчизняних і зарубіжних учених, як: В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, Л.І. Глухарьова, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун, Ю.М. Тодика та ін. Права і свободи засуджених, їх дотримання при виконанні покарання були предметом наукових досліджень Є.Ю. Бараша, О.М. Джужи, О.В. Лиходіда, А.Х. Степанюка, Г.М. Семакова, Ю.А. Чеботарьової,

І.С. Яковець. Аналізу міжнародних документів у даній сфері присвячені праці М.А. Антоновича, Л.А. Луць, В.Т. Маляренка, В.А. Човгана, М.М. Яцишина та ін.

Мета статті. Проаналізувати основні права засуджених, визначені Конвенцією про захист прав людини та основних свобод; проаналізувати рішення Європейського суду з прав людини щодо захисту прав осіб в кримінальному судочинстві як в Україні, так і в інших країнах.

Сьогодні в Україні існує значний масив нормативно-правових актів, що захищають права людини, у тому числі й засуджених осіб. Частиною цих документів становлять міжнародні стандарти в галузі прав людини, іншу частину складають нормативні акти національного законодавства. До найважливіших міжнародних правових актів варто віднести Європейську Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод [1, с. 148]. З перших днів ратифікації Конвенції від України надходила величезна кількість заяв, які надсилалися з надією на швидке отримання справедливого рішення, од-

нак, результат для більшості заявників виявився несподіваним: значну кількість заяв було відхилено з технічних причин (неповнота інформації, відмова надати документи, відсутність відомостей про законодавство, яке було застосоване, тощо) або було визнано Комісією з прав людини, а пізніше Судом, неприйнятними. Станом на 01.01.2015 українці подали 57 тис. заяв, але лише 4734 ЄСПЛ взяв до розгляду, а решту було визнано неприйнятними [2]. Станом на 01.01.2018 на розгляді в Європейському суді перебувало загалом 56 250 справ проти держав-сторін Конвенції, з них 7100 справ проти України, що складає 12,6% від загальної кількості справ (станом на кінець 2016 року - 22,8%). Протягом багатьох років Україна займала перше місце серед держав-членів Ради Європи за кількістю справ, які перебували на розгляді в Європейському суді. У 2017 році Україна займала четверте місце [3].

Виклад основного матеріалу. Аналіз практики Європейського суду з прав людини у справах проти України та інших держав свідчить, що найбільш часто ЄСПЛ констатує порушення статті 3 Конвенції «Заборона катування» [4]. У своїх рішеннях ЄСПЛ зазначає, що згідно статті 3 Конвенції забороняється будь-яке катування або нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження, незалежно від обставин справи чи поведінки потерпілого (рішення у справі «Лабіта проти Італії»). Суд також встановлює, що відмінність між поняттями «катування» та «нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження» було введено для того, щоб «позначити особливий рівень жорстокості умисного нелюдського поводження, що призводить до тяжких і жорстоких страждань» (рішення у справі «Ірландія проти Великобританії»). Відповідно до статті 3 Конвенції поводження визнається нелюдським при досягненні мінімального рівня жорстокості. Оцінка цього мінімального рівня залежить від усіх обставин справи (рішення у справі «Валашінас проти Литви»). Поводження, на думку ЄСПЛ, було «таким, що принижує гідність», якщо воно мало на меті викликати у потерпілих почуття страху, муки і меншовартості, а відтак принизити та зневажити (рішення у справі «Кудла проти Польщі») [2].

На відміну від національної практики, міжнародні фахівці більше переймаються питаннями не закріплення як такого права засуджених до позбавлення волі на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності, бо його наявність вже давно визнана певною аксіомою в зарубіжних країнах, а розглядають різноманітні проблеми його реалізації та створення механізмів дотримання.

Доволі часто у зарубіжній науковій літературі (до речі, як і у національних джерелах) право засуджених на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності тлумачиться через призму рішень Європейського суду, що у підсумку дозволяє звести його зміст до утримання від певних дій. І дійсно, якщо провести аналіз цих документів, можна нібито переконалися у правильності вказаного підходу. Наприклад, справа, в якій мало місце порушення права на людську гідність, рішення в якій прийнято 8 квітня 2010 року, в якій заявник стверджував, що співробітники установи виконання покарань № 8 м. Житомира поводитися з ним жорстоко, а також, що з цього приводу не було проведено належного розслідування. Заявник також поскаржився щодо умов його тримання у вищезазначеній в'язниці. Справа отримала назву «Лотарев проти України». Суд визнав скарги заявника стосовно заявленого поганого поводження у тюрмі та відсутності належного розслідування щодо цієї скарги прийнятними та відхилив заперечення уряду [2].

Рішення від 21 жовтня 2010 року у справі «Петухов проти України» передбачало наступне: заявник стверджував (посилаючись на статті 3 та 13 Конвенції), що в ув'язненні він не мав належного медичного догляду та що стосовно цього порушення не існувало доступних засобів юридичного захисту. Суд визнав скарги заявника за статтею 3 Конвенції (відповідність медичного догляду в ув'язненні), за пунктами 1 та 3 статті 5, пунктом 1 статті 6 (тривалість провадження), та за статтею 13 (відсутність ефективних засобів правового захисту стосовно неадекватності медичного догляду в ув'язненні та тривалості провадження) прийнятними, а решту скарг у заяві неприйнятними. Також постановив, що мало місце порушення статті 3 Конвен-

ції через відсутність адекватного медичного догляду під час ув'язнення [5].

У жодному рішенні ЄСПЛ немає вказівки на те, що досліджуване право повинно тлумачитись виключно у обсязі, який зазначений у рішеннях цього Суду. Більше того, ЄСПЛ дотримується позиції, згідно з якою держави повинні не тільки утримуватися від нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження, а й піклуватися про те, щоб особи, які опинилися під їх юрисдикцією, не потрапляли в результаті прийнятих ними рішень в ситуації, що піддають їх неминучій загрозі такого поводження [2]. На цій підставі можемо стверджувати, що міжнародне співтовариство цікавиться не тільки і не стільки нормативним закріпленням гарантій захисту від жорстокого поводження, скільки практичним станом у сфері поводження з засудженими.

Конвенція гарантує лише окремі права людини, а, оскільки, назване право є фундаментальним, таким, що зумовлює всі інші права – додатково його закріплювати не має сенсу. Тому у статті 3 Конвенції йдеться виключно про заборону певного виду поводження – катувань: «Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність поводженню або покаранню». Тобто, всі справи, розглянуті ЄСПЛ та визнані прикладами щодо порушення права на гуманне ставлення та повагу людської гідності, вивчаються через призму заборони катувань чи певного типу поводження, передбаченого у статті 3, і тому не можуть виступати ілюстрацією порушення саме названого права як такого. ЄСПЛ констатує лише певні види порушень цього права, однак, не вказує на механізми забезпечення його реалізації в цілому [4].

Значущою гарантією прав людини, встановленою статтею 29 Конституції України, є право на свободу та особисту недоторканність [2]. Зазначена норма Конституції України майже повністю відтворює положення статті 5 Конвенції. Так, відповідно до пункту 1 статті 5 Конвенції кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи інакше ніж відповідно до процедури, встановленої законом, і у визначених випадках.

У пункті 2 статті 5 Конвенції зазначено, що кожен, кого заарештовано, має бути негайно поінформований зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту і про будь-яке обвинувачення, висунуте проти нього. За приписами пункту 3 статті 5 Конвенції кожен, кого заарештовано або затримано згідно з положеннями пп. «с» п. 1 ст. 5, має негайно постати перед суддею чи іншою посадовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і йому має бути забезпечено розгляд справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження. Таке звільнення може бути обумовлене гарантіями з'явитися на судові засідання. Згідно з пунктом 4 статті 5 Конвенції кожному, кого позбавлено свободи внаслідок арешту або тримання під вартою, надано право ініціювати провадження, в ході якого суд без зволікання встановлює законність затримання і приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним. У пункті 5 статті 5 Конвенції встановлено, що кожен, хто є потерпілим від арешту або затримання, здійсненого всупереч положенням цієї статті, має забезпечене правовою санкцією право на відшкодування [4].

ЄСПЛ, розглядаючи заяви громадян України про порушення вимог статті 5 Конвенції, у переважній більшості справ констатує порушення Україною вимог пунктів 1, 3, 4 зазначеної статті Конвенції, а у справі «Харченко проти України» (рішення ЄСПЛ від 10 лютого 2011 року) зазначив, що порушення Україною положень статті 5 Конвенції мають системний характер [2]. Зокрема, з практики ЄСПЛ вбачається, що більшість порушень статті 5 Конвенції допускається при обранні підозрюваним, обвинуваченим запобіжного заходу – тримання під вартою, а також щодо дотримання розумних строків тримання під вартою обвинувачених осіб, стосовно яких здійснюється кримінальне провадження.

У рішенні ЄСПЛ у справі «Чанєв проти України» від 9.10.2014 р., заява № 46193/13, суд вказує, що слово «законний» і словосполучення «відповідно до процедури, встановленої законом» у пункті 1 статті 5 Конвенції за своєю суттю відсилають до національного законодавства та встановлюють зобов'язання забезпечувати дотримання його матеріально-правових і про-

цесуальних норм. І хоча саме національні органи, насамперед, суди, повинні тлумачити й застосовувати національне законодавство, суд може перевірити, чи було дотримано норм національного закону в розумінні цих положень Конвенції (серед багатьох інших джерел, рішення у справі «Ассанідзе проти Грузії») [2]. Однак, «законність» тримання під вартою за національним законом є важливим, але не завжди вирішальним чинником. Більш того, суд також має з'ясувати, чи відповідає Конвенції національне законодавство, зокрема, його загальні принципи, що сформульовані в законодавстві чи впливають з нього (рішення від 24.10.1979 р. у справі «Вінтерверп проти Нідерландів») [2].

Висновки. Отже, в Україні було розроблено та прийнято цілу низку нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення прав осіб, в кримінальному судочинстві, ефективну реалізацію державної політики у сфері охорони та захисту прав засуджених в Україні. Проте, в умовах активного реформування національного законодавства у цій сфері та його адаптації до загальноєвропейських стандартів, можна відзначити достатньо велику кількість питань, які вимагають сьогодні значного вдосконалення, причому не лише на законодавчому рівні. Адже українці дуже активно використовують механізм звернення до ЄСПЛ і Україна залишається одним із лідерів звернень. Найчастіше заявники скаржаться на порушення статті 6 Конвенції – право на справедливий суд, чимало скарг щодо катування та неналежних умов тримання під вартою.

Література

1. Національні та міжнародні механізми захисту прав людини: тези доп. Всеукр. круглого столу (м. Харків, 20 квіт. 2016 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 216 с.

2. Захист інтересів держави в європейському суді. URL: https://minjust.gov.ua/cat_9329 (дата звернення: 19.01.2019).

3. Щорічний звіт про результати діяльності уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2017 році. URL: https://minjust.gov.ua/cat_9329 (дата звернення: 26.01.2019).

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 (ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 26.01.2019).

5. Петухов проти України: Рішення Європейського суду з прав людини URL: <http://precedent.in.ua/2016/04/08/petuhov-protyv-ukrayny> (дата звернення: 26.01.2019).

References

1. Nacional'ni ta mizhnarodni mehanizmy zahystu prav ljudy ny : tezy dop. Vseukr. kruglogo stolu (m. Harkiv, 20 kvit. 2016 r.) / MVS Ukrainy, Harkiv. nac. un-t vnutr. sprav. Harkiv, 2016. 216 s.

2. Zahyst interesiv derzhavy v jevropejs'komu sudu. URL: https://minjust.gov.ua/cat_9329 (data zvernennja: 19.01.2019).

3. Shhorichnyj zvit pro rezul'taty dijal'nosti upovnovazhenogo u spravah Jevropejs'kogo sudu z prav ljudy ny u 2017 roci. URL: https://minjust.gov.ua/cat_9329 (data zvernennja: 26.01.2019).

4. Konvencija pro zahyst prav ljudy ny i osnovopolozhnyh svobod vid 04.11.1950 (ratyfikovano Zakonom № 475/97-VR vid 17.07.97). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (data zvernennja: 26.01.2019).

5. Petuhov proty Ukrainy: Rishennja Jevropejs'kogo sudu z prav ljudy ny URL: <http://precedent.in.ua/2016/04/08/petuhov-protyv-ukrayny> (data zvernennja: 26.01.2019).

**ON THE PROTECTION OF THE RIGHTS PROVIDED BY THE CONVENTION
ON THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL
FREEDOMS IN CRIMINAL JUDICIAL**

Chernihiv National University of Technology
Shevchenko Str., 95, 14035, Chernihiv, Ukraine
E-mail: kolomiyetsn@ukr.net

Goal: the purpose of this article is to provide insight into the current state of protection of the rights of persons sentenced to imprisonment in Ukraine; analyze the fundamental rights of convicted persons as defined by the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms; highlight the legal and regulatory framework for the protection of the convicted persons' rights at the national and international levels. **Methods:** general and specific scientific (special) methods were used to achieve the research goal. **Results:** improvement of national legislation that would protect the rights and freedoms, as well as continue the course of Ukraine on European standardization of laws. **Discussion:** the author finds out whether it is expedient to apply conditional release to persons sentenced to life imprisonment. The author analyzes the judgment of the European Court of Human Rights and outlines the main rights that are most often raised in criminal proceedings.

Proper safeguarding and protection of the rights of both citizens and convicted persons prior to imprisonment in Ukraine require their clear legal regulation, which makes it necessary to perform a scientific analysis of the protection of the convicted persons' rights. It is worth noting that increasing the attention to the issues of respect and protection of the rights and freedoms of persons sentenced to imprisonment today is one of the priority tasks in the field of the Criminal and Executive Law in Ukraine.

The purpose of this article is to provide insight into the current state of protection of the rights of persons sentenced to imprisonment in Ukraine; analyze the fundamental rights of convicted persons as defined by the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms; determine the grounds for applying to the European Court of Human Rights; highlight the legal and regulatory framework for the protection of the convicted persons' rights at the national and international levels.

Ukraine has a significant amount of regulatory legal acts intended for protection of the human rights. Some of these documents are international standards in the field of the human rights and the other part relates to the regulatory acts of the national legislation.

Being based on the constitutional provisions the Criminal and Executive Code of Ukraine defines the basis for the legal status of convicted persons thus establishing their basic rights and obligations. Most of them align with the provisions of the international instruments concerning the legal status of the convicted persons, in particular, regarding the treatment of a convicted person with respect to his human dignity; provision of the conditions for the convicted persons in compliance with the accepted standards.

Keywords: human rights, rights of convicts, international legal instruments, European Court of Human Rights, Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms.